

ČLANCI

Glazba i liturgija

Marijan Steiner, Zagreb

SAŽETAK

Ovo je prerađeni referat održan na simpoziju o Collegiumu pro musica sacra (u povodu 25. obljetnice djelovanja), održanog 17. svibnja 1997. u Zagrebu. U sedam odlomaka autor ukratko naznačuje teme koje se međusobno prožimaju. Spominje opća obilježja glazbe, zadržava se više na pojmu duhovne glazbe, dodirujući odnos svjetovnog i duhovnog općenito, kao i povezanost između umjetničke ljepote i čudoredne dobrote. Posljednja tri odsjeka obrađuju pojam liturgije, liturgijske glazbe te poetičnost liturgije i liturgijske glazbe.

1. O glazbi općenito

Glazba ima specifičnu sugestivnu moć. Ona nije statična umjetnost već protječe u vremenu. Osnovno sredstvo glazbenog izričaja je ton ili zvuk. Izražajni elementi glazbenog djela su ritam, metar, melodija, harmonija, tempo, dinamika, boja, agogika. Ujedinjavanjem svih navedenih elemenata nastaje skladba koja pretpostavlja određeni oblik. Tako dolazimo do dva osnovna konstitutivna elementa glazbenog djela: do sadržaja i forme. Upravo će sadržaj i forma biti odlučujući u određivanju koliko je neka glazba duhovna, crkvena, odnosno liturgijska.

Od početka ljudske povijesti, čovjek se u kultu koji iskazuje božanstvu služi glazbom, napose pjesmom. Ona je spontani i autentični izraz njegove duše, jer posjeduje snagu koja daje snažan poticaj zajedničkoj molitvi.

2. Duhovna glazba

Kad govorimo o duhovnoj glazbi onda mislimo na svu glazbu s religioznom tematikom, a ako je samo instrumentalna, na onu koja je u nekoj vezi s religioznim područjem. Naravno da ovamo pripada i liturgijska glazba, kao uži pojam, jer obuhvaća samo onu glazbu koja je u funkciji liturgijskog života i obreda.

Povijesno gledano već se u ranom kršćanstvu pazi na razlikovanje i odvojenost glazbenog izričaja u crkvenom bogoslužju od profanog i kulturnog muziciranja pogana.

Glazbeni razvoj i promjena shvaćanja mijenjali su i pojam duhovne glazbe. Sv. Filip Neri dao je svojom

pobožnošću duhovnoj glazbi novo značenje kao i Palestrina. E. de Cavalieri stvorio je djelom *Rappresentazione di anima e di corpo* duhovnu operu i dramski oratorij povezujući zbarske napjeve i solističke točke (monodija!). Pasije (muke) iz vremena baroka (J. S. Bach) i biblijski oratoriji (G. F. Händel) dali su biljeg velikim duhovno-glazbenim oblicima sljedećih stoljeća (J. Haydn: *Stvaranje*, F. Mendelssohn: *Pavao*; Ilija, F. Liszt: *Krist*, I. Stravinski: *Simfonija psalama*, A. Honegger: *Jean d'Arc na lomači* itd.).¹

Crkvena popijevka izvršila je u klasicima i romantici utjecaj na razvitak duhovne solo-popijevke (L. van Beethoven, F. Schubert, H. Wolf), višeglasne popijevke (J. K. Aiblinger, J. Brahms) kao i male kantate. Razvija se, napose od baroka, i instrumentalna duhovna glazba (npr. J. Haydn, *Sedam riječi Kristovih na križu*; O. Messiaen, *Misteriji Kristova života* itd.). U duhovnu glazbu spadaju i one skladbe s liturgijskim tekstovima, koje svojim stilom i oblikom prelaze okvire liturgijske glazbe (G. Verdi, *Requiem*; G. Rossini, *Messa solenne* itd.). Ova ostvarenja duhovne glazbe imaju bez sumnje veliku estetsku vrijednost, ali je pitanje koliko i na koji način izriču najvažnije momente kršćanskog bogoslužja. Za to sigurno nije dovoljno samo neko opće spiritualno obilježje koje pruža duhovna glazba, gdje bi se težilo samo vanjskom dojmu ili nekoj općoj religioznoj poruci.²

3. Svjetovno i duhovno

U svijetu nailazimo na "vestigia Dei". Potrebno je uvijek imati pred očima duplikat naravi u Bogočovjeku Isusu Kristu: misleći na njega moramo biti svijesni sjedinjene ljudske naravi s drugom Božanskom osobom i po tome njezinog posvećenja – Kristova nam ljudska narav signalizira Božju osobu. Svijet je, dakle, u tom smislu sakralan. U svojoj svjetskosti, ljudska je narav uzeta u hipostatsko sjedinjenje. Neki, međutim, pokušavaju objediniti profano i sakralno, ali time vrše desakralizaciju svijeta i detranscendentalizaciju Boga. Teilhard de Chardin je tražio novu sakralizaciju i sakramentalizaciju svijeta. "Kozmički Krist" je vrhunac kozmičke svijesti, "točka Omega" kojemu se sve vraća. Kristovim utjelovljenjem čitav je svijet postao Kristovim Tijelom.³

Važno je, ipak, naglasiti da je razlika između profanog i sakralnog postojala u većoj ili manjoj mjeri kroz svu povijest. U tom smislu s pravom piše Walter Wiora: "U nijedno doba nije duhovno i svjetovno, sakralno i profano bilo izjednačeno... Postojala je neprestana napetost među njima, kao i između Crkve i Države; kako je istaknuo Eduard Spranger, po toj 'unutarnjoj dinamici ima zapadna kultura prednost pred svakom vrstom čistih teokracija ili čisto svjetovnih država'."⁴ Ta razlika i napetost između svjetovnog i duhovnog dolazila je do izražaja ne samo u svakodnevnom životu, nego i u

umjetnosti, pa tako i u povijesti glazbe. "Jedino kao plodno razrješenje te napetosti i kao sredina koja nadilazi pluralizam i sekularizaciju mogla su nastati velika djela kršćanske tonske umjetnosti Dufaya i Josquina, Lassa i Schuetza, Bacha i Brucknera. Ona tvore jedan vrhunac u povijesti Zapada i iznad toga još ljudskog duha. "Ta u osnovi religiozna glazba pripada najdubljem i najdjelotvornijem što umjetnost uopće može stvoriti (Hegel)."⁵

4. Ljepota i dobrota

Valja imati na umu da su umjetnička ljepota i čudoredna dobrota međusobno povezane i da utječu jedna na drugu. To znači da će i duhovna (odnosno crkvena i liturگیjska) glazba djelovati na čovjeka da postane bolji, produhovljeniji. Etika i estetika koje se bave dobrotom i ljepotom zovu se stoga praktičnom filozofijom, jer ne ustanovljuju samo čemu pripada predikat dobrote i ljepote, nego ujedno zahtijevaju da se dobro, odnosno lijepo u praksi i ostvaruju. Tako su etika i estetika normativne filozofske discipline.

Već je **Platon** stavio moralno dobro u svezu s lijepim.⁶ Takvim učenjem zasnovao je estetiku moralnog. Ideja dobra, naime, okuplja svijet u njegovoj najdubljoj unutrašnjosti pomoću reda mjere i sklada (a to su i oznake ljepote gledano s formalne strane).

Sv. **Toma Akvinski** je isticao da je lijepo isto što i dobro, te da se samo relacijom razlikuje od njega.⁷ Za Akvinca je Bog izvor lijepog i dobrog.

I. **Kant** povezuje estetiku s etikom. Estetski i etički djeluje samo svijestan i samostalan čovjek. Na taj način postoji duboko zajedništvo između čudorednog i lijepog, pa je za njega uzaludno traženje apsolutne granice između ta dva područja.⁸

A. **Danielou** je istaknuo da duhovna i etička vrijednost glazbe čine njezin temelj. Europska je glazba od svojih početaka, tj. od gregorijanskog pjevanja nadalje, razvila silne potencijale duhovnog izraza i etičkog usmjerenja.⁹

5. O liturgiji općenito

Od brojnih definicija liturgije čini nam se najboljom ona koju je dao talijanski benediktinac Salvatore **Marsili**, sljedeći vjerno Uredbu o svetom bogoslužju II. vatikanskog sabora (SC) iz 1963.: "Liturgija je sveti čin kojim se pomoću obreda u Crkvi i po Crkvi uvijek obnavlja i dovršuje Kristovo svećeničko djelo posvećenja ljudi i Božje proslave."¹⁰ U navedenoj je definiciji izraženo soteriološko i latreutičko obilježje svakoga liturگیjskog (bogoslužnog) čina: jednim nas Krist spasava, s drugim Crkva po njemu slavi Boga. Liturgija se, dakle, odvija između dva pola: Boga i ljudi. Po Bogočovjeku Isusu Kristu izvršeno je naše pomirenje s Bogom i nama na raspolaganje dana je punina bogoštovlja.

Liturگیjski je čin događaj, on je mjesto susreta s Kristom koji spasava. Stoga liturgija nije skup kretnji, riječi i pjevanja koje valja obaviti, ona je mjesto susreta s Njim, vrhovnim liturgom - Isusom Kristom. A on je prisutan u liturگیjskom činu na razne načine: u svojoj riječi, osobi službenika, okupljenoj zajednici, na najizvrsniji način u presvetoj euharistiji.¹¹ Uskršli Krist, dakle, ispunja u potpunosti svako liturگیjsko slavlje, on se nalazi u središtu okupljene liturگیjske zajednice. Krist, Gospodin i Sluga, trajan je sakrament naše veze s Bogom, i to po Crkvi i njenom bogoslužju.

6. Liturگیjska glazba

Liturگیjska glazba ne podliježe isključivo estetskim načelima, jer po svojoj naravi ima specifičnu funkciju.

Svoj identitet prepoznaje u službenim dokumentima Crkve, napose u ovom stoljeću. Za Pija X. sveta glazba je "humilis ancilla", Pio XI. naziva je "nobilissima ancilla", a Pio XII. "liturgiae quasi administra". Drugi vatikanski sabor ostaje na terminu i ulozu glazbe kao "munus ministeriale", što znači da je u službi liturgije.¹²

U Uredbi o svetom bogoslužju II. vatikanskog sabora čitamo: "Crkva odobrava i u bogoslužje pripušta sve oblike istinske umjetnosti ako su obdareni potrebnim svojstvima" (SC 112). Tu se, dakako, misli na sve umjetnosti, pa tako i na glazbu: iz glazbenog stvaranja i izvođenja u bogoslužje spada isključivo ono što je istinska umjetnost. Pod tim se ne razumijevaju samo odgovarajuća glazbena remek-djela i njihovo savršeno izvođenje, nego i skladbe (napose popijevke) koje sadržajem, melodijom i izvedbom odgovaraju dostojanstvu bogoslužja i kuće Božje. Neka popijevka može biti mnogima draga, ali se iz glazbeno-liturگیjskih razloga ne bi smjela unositi u crkve, kao što u njih ne bi smio ulaziti ni kič iz likovne umjetnosti.¹³

Rečeno je već da je svrha svete liturgije Božja slava i posvećenje duša. Ista je i svrha svete glazbe. "Ako ona sama po sebi oplemenjuje čovjeka i uzdiže mu raspoloženje, za liturگیjsko pjevanje OURM (t. 19) navodi poznate Augustinove riječi: 'Pjeva tko ljubi' i pradávnú rečenicu: 'Tko dobro pjeva dvostruko moli.' Molitva s pjevanjem može doista biti vrelo i pomagalo sve žarče ljubavi vjernika prema Bogu i među njima samima. Zato bi svima moralo biti jasno da 'glazba nije samo dodatak i ukras liturgije. Ona je sama liturgija, njezin integralni dio koji ne spada u njezino bitno ustrojstvo, ali svakako spada u potpuni lik liturgije' (J. A. **Jungmann**)."¹⁴

7. Poetičnost liturgije i liturگیjske glazbe

Jedan od prvih vidika kojim se liturgija ističe je njezina blizina poetičnom. Ona se nadahnjuje Biblijom, pri čemu značajnu ulogu igra knjiga psalama. Hvaljenje

Boga i zahvaljivanje na njegovim dobročinstvima predstavljaju važnu sastavnicu kršćanstva, napose u bogoslužju. O velikom bogatstvu himana prvotnih kršćanskih zajednica svjedoče i neki odlomci Novoga zavjeta (poslanice i Knjiga Otkrivenja). Upravo ti tekstovi pokazuju izražajnu i umjetničku snagu poetskog. U srednjem vijeku također su se razvijale brojne literarne vrste i oblici (tropi, sekvence, moteti), koji su se u liturgiji pjevali. Sve te forme nastale su iz želje starih monaha da hvale i zahvaljuju Božjem veličanstvu. Taj poetični element prožima cijelu baštinu Crkve koja navedene himničke izražaje nudi kao jedan od najuzvišenijih načina molitve. Može se reći da svaka riječ u liturgiji nosi glazbeno ruho. Povezanost poetskog i glazbenog u kršćanskom bogoslužju dolazi snažno do izražaja.¹⁵ U tom smislu sveta glazba je nezaobilazni element liturgijskog događanja. To ističe i *Uredba o svetom bogoslužju* II. vaticanskog sabora: "Sveta će glazba dakle biti to svetija što se tješnje poveže s liturgijskim činom, bilo da ugodnije izrazi molitvu, bilo da promiče jednodušnost, bilo da svete obrede obogati većom svečanošću" (SC 112).

Zaključak

Temeljno načelo svakog umjetničkog djela jest izraziti osjećaje, čuvstva, ideje, što ih je umjetnik postavio za cilj pri stvaranju umjetničkog djela. Svrha liturgijske glazbe jest da liturgijskim tekstovima dade život, snagu, da ih protumači vjernicima na prihvatljiv način; ona vjernicima pomaže da ugodnije, žarče, srdačnije mole za vrijeme bogoslužja. Pjevanje, odnosno svaka glazba u liturgiji, mora promicati molitvu, a ne da je ometa. A promicati je može tako da svi vjernici sudjeluju (pjevanju) ili u određenim trenucima slušaju, jer sabranim slušanjem također se sudjeluje u obredu, odnosno prikladnom liturgijskom pjevanju (i sviranju).

Giesele **Brelet**: "Muzički je univerzum potpuno stran običnom iskustvu, svijetu predodžbi i pojmova. Čista kreacija duha, glazba nas odmah situira u tom duhovnom zavičaju koji druge umjetnosti dosižu samo posredno, po spiritualizaciji svakidašnjeg... Glazba oslobađa od svih slika i spoznaja... od svake posebne brige, svake isprazne želje... Ali ona čini još više: ona nas po tonu također oslobađa samog tona vodeći nas do one 'tajnovite tišine' koja je – prema Plotinu i svetom Augustinu – njezina prava domovina. Tišine, u kojoj se osjetna, uvijek nedovršena glazba dovršava u toj unutarnjoj glazbi koju čuje samo duša. Vladarica tišine i sabranosti, glazba nas otkida svijetu zato da se rodimo samima sebi; ona u nama ostvaruje onu unutarnju lišenost, onaj duboki mir i tu savršenu raspoloživost koji nam dopuštaju da čujemo čisti glas duha. I tko ga čuje, može samo poslušati njegov zov. Tako glazbena askeza predisponira za najviša ostvarenja duhovnog života vodeći nas do praga autentične kontemplacije. Duša je glazbenika slična onoj u kontemplativca: pročišćena i smirena duša koja se na-

lazi daleko od zemaljske buke u samoći, koja nalazi svog lakoću i bezazlenost svog pogleda i otkriva u ogoljivosti potpunog odreknuća puninu najvišeg postojanja."

Ali važno je ovdje naglasiti: liturgija je svečanost. Što to znači? Što znači svečanost na profanom planu? Ona uglavnom uključuje ove sastavne dijelove: okupljanje mnogo naroda, spominjanje nekog minulog događaja čije se značenje izražava nekim stanovitim simbolom. Kod domovinske svečanosti to će biti podizanje zastave, otkrivanje spomen ploče. I kod liturgijskog se čina okuplja narod u zbor, da obavi anamnezu (spomen-čin), koji obredno postaje prisutan (zakar). Napose u euharistijskoj službi Krist se posadašnjuje, ponazočuje. Slavljenje euharistijskog otajstva nije puko sjećanje na prošli događaj, nego je obredno uprisutnjenje (zakar) onoga što se jednom dogodilo na Posljednoj večeri i na Kalvariji (zakar).

Po prilici onako kao što na nekim mozaicima u starim rimskim bazilikama Pantokrator, Sveladar, ispunja cijelu apsidu bazilike, dok ljudi kod njegovih nogu izgledaju tako maleni.

SC bilježi sljedeću misao: "Glazbena je baština opće Crkve blago neprocjenjive vrijednosti jer se ističe između ostalih izraza umjetnosti posebno time što sveto pjevanje, združeno s riječima, tvori potrebit i sastavni dio svečane liturgije" (SC 112).

Karmelo **Zazinović**: "Stvoritelju svega treba dati najljepše. Oni koji su duhom ili životom daleko od Boga, ne mogu vidjeti i dati ono što traži bogoštovlje, i malo je nade da bi njihova glazba budila pobožnost i vjeru, koje odgovaraju svetosti Božje kuće i uzdizanju duša k Bogu. Crkvena glazba mora, naime, posjedovati svojstva same liturgije, jer je njezin sastavni dio. Mora biti *sveta*, ne samo ukoliko je ona pjevanje svetog teksta, nego mora isključiti sve svjetovno i u sebi i u obliku i u vrsti i u načinu izvođenja (Pio X.)."

Martin **Kirigin**: "Raznovrsne grane umjetnosti pridonoše ljepoti i doživljavanju kršćanske liturgije, ali nijedna kao glazba. Njoj je to u naravi, jer je umjetnost, općenito uzevši, to duhovnija što joj za izražavanje treba manje materijalnih sredstava, a *glazbi je dostatan samo ljudski glas*. Uz to arhitektura, kiparstvo i slikarstvo stvaraju djela koja ostaju statična i nekako izvan čovjeka, dok se glazbena djela uvijek iznova oživljuju ljudskim glasom i umom jer se redovito izvode združena s riječima". Stoga glazba "tvori potrebit i sastavni dio svečane liturgije".

Glazba u crkvi nije sama sebi svrhom i u liturgiji nema mjesta larpurlartizmu. Budući da je glazba tako usko spojena sa svetom službom Bogu, po njoj i ona postaje svetom, a "bit će to svetija što se čvršće poveže s liturgijskim činom". Kako se liturgijski čin ne obavlja samo kretanjama već i riječima, koje redovito tim kretanjama daju pravi i puni smisao, to se ovdje pod liturgijskim činom misli na čitav obred uključujući u prvom redu i njegov popratni tekst koji je podloga glazbi.

ZUSAMMENFASSUNG

Es ist der überarbeitete Vortrag bei der Tagung über das Collegium pro musica sacra anlässlich des 25. Jahres seiner Tätigkeit (Zagreb, den 17 Mai 1997). In sieben Teilen schreibt der Autor über folgende Themen, die sich teilweise überschneiden: 1. Musik im allgemein, 2. Die geistliche Musik, 3. Das Profane und Geistliche, 4. Die Schönheit und Güte, 5. Liturgie im allgemeinen, 6. Die liturgische Musik, 7. Poetik der Liturgie und liturgische Musik.

BILJEŠKE:

1. Usp. Golenić, J. S. Osnove glazbene estetike, u: Razni autori. *Crkvena glazba*. Priručnik za bogoslovna učilišta, Zagreb 1988., 82.
2. Usp. isto.
3. Usp. Brajičić, R. *Temeljne misli o sakramentima* (cikl.), Zagreb 1976, 13.
4. Wiora, W. *Die vier Weltalter der Musik*, Stuttgart 1961, 118-119 (nav. prema: I. Supićić, *Estetika evropske glazbe*. Povijesno tematski-aspekti, Zagreb 1978, 211-212).
5. Isto.
6. Svoje estetske ideje Platon iznosi u dijalozima: *Simpozij, Fedra, Fileb, Politea*.
7. Usp. *Summa theologiae* I/II q.27 a.1 ad 3, te u I q.5 a.4 ad 1.
8. Svoje estetske ideje, kao i njihov odnos prema etičkom donosi Kant u djelu *Kritika rasudne moći*.
9. Usp. Supićić, I. *Estetika evropske glazbe*. Povijesno-tematski aspekti, Zagreb 1978., 211.
10. Marsili, *Theologia liturgica*. De nomine et conceptu liturgiae. Romae 1968, 87.
11. O toj raznovrsnoj Kristovoj pristutnosti izvrsno govori *Uredba o svetom bogoslužju* II. vatikanskog sabora (SC 7).
12. Usp. M. Kirigin, *Konstitucija o svetoj liturgiji Sacrosanctum Concilium*, Zagreb 1985, 377.
13. Usp. Kirigin, M. nav. dj., 378-379.
14. Kirigin, M. nav. dj., 379-380.
15. Usp. Golenić, J. S. nav. članak, 83.

Teološko-liturgijski temelji glazbenih izraza u liturgijskim slavljinama*

Achille M. Triacca:
Prijevod: Ivan Šaško

SADRŽAJ:

1. PREMISE ILI GLAVNA NAČELA ZA RAZUMIJEVANJE TONALITETA GLAZBENIH IZRAZA UNUTAR LITURGIJSKOGA KONTEKSTA: 1.1. *Od ljubavi slave i 'hosanantne' unutartrajstvene slave ljubavi do njihove ikone: 'liturgijske zajednice' – koji načini (modaliteti)?*; 1.2. *Od unutartrajstvenoga dijaloga k dijalogu Tro-jednoga Boga i zajednice: koji tonaliteti?*; 1.3. *Od dijaloga ljubavi za slavu k slavljeničko-znakovnom dijalogu: koji kontekst?*; 1.3.1. *Četiri značajke*; 1.3.2. *Četiri cilja*; 2. VI STE KRISTOVI: ŠTOVIŠE, VI STE KRIST SAM: 2.1. *Kristovski se događaj produžuje u kršćanskim događajima (događajima kršćana)*; 2.2. *Kristova služba (munus) je u odnosu s ministerijalnim službama (munera) koje su nazočne u zajednici*; 3. GLAZBA I PJEVANJE TOLIKO SU VIŠE IZRAZI UMJETNOSTI, SVETOSTI, SAKRALNOSTI, KOLIKO SU VIŠE VEZANI UZ SINTONIJU, SINERGIJU I EMPATIJU S DUHOM SVETIM: 3.1. *Od nevidljivoga dara Duha Svetoga do vidljive pjevačke i glazbene ministerijalnosti*; 3.1.1. *Strukturirana zajednica*; 3.1.2. *Liturgijska zajednica, promatrana u sebi samoj*; 3.2. *Mnogovrsnost ministerijalnosti, jedinstvo za zajednicu i ujedinjenje za zajedništvo*; 3.3. *Pjevanje i glazba kao tvorničimbenici i izraz liturgijske zajednice polariziraju djelovanje Duha*; 4. DOKSOLOGIJA: DUŠA PJEVAČKO-GLAZBENIH IZRAZA.

U svakom se kulturalnom razdoblju tražilo od mjero-davnih u pitanjima *de re musicali*, da na najprikladniji način razriješe teškoću o tomu koji bi to pjevani ili zvukovni izričaji bili najdostojniji za bogoslužna slavlja. Povjesničar bi liturgijskih slavlja mogao pristupiti rješavanju ovoga problema iznoseći teorije i prakse različitih središta melodičkih i melodijskih (*melica e melodicca*) iskustava koja se odnose na različite obrede Istoka i Zapada, jučer i danas. Iz njihovih istraživanja jasno se vidi da se različita monodičko-liturgijska iskustva tije-

* Ovo je prijevod predavanja koje je prof. A. M. Triacca održao na prošlogodišnjem susretu *Tre Giorni di Formazione liturgico musicale (Tri dana liturgijsko-glazbene izgradnje)* u Rimu. Članak je objavljen u tri susljedna broja u *Bollettino Ceciliano* (8/9 [1996] str. 195-205; 10 [1996] str. 227-235; 11 [1996] str. 259-264). Kao prevoditelj ujedno se ispričavam zbog nemogućnosti prericanja na hrvatski onih izričaja koje pisac u svojoj erudiciji i izvornosti veže u lanac misli i postavki. Stoga, neka svaki vid nedostataka ne bude prosuđen preoštrim kriterijima. Pri tom mislim osobito na nedosljednost, kada, prema nahodjenju, trajni binom 'canto e musica' prevodim jedanput kao 'pjevanje i glazba', a drugi put kao 'pjevanje i sviranje', u nadi da nisam loše protumačio nakanu pisca. (I.Š.)

Rukopisi

za Sv. Ceciliju br. 4/1997
primaju se u Uredništvu
do 15. studenoga 1997.